

ZDRAVOTNÍ KLAUN SMÍCH BEREME VAZNE

BcA. LUKÁŠ HOUDEK

MgA. PETR JARČEVSKÝ

ÚVOD

Tato publikace obsahuje sedm autorských článků o práci, poselství a dalších aspektech Zdravotního klauna. Texty původně otiskl časopis Medical Tribune, odborný časopis určený zdravotníkům. Sborník má sloužit primárně studentům lékařských fakult a zdravotnickému personálu.

Autoři prostřednictvím jednotlivých textů čtenáře blíže seznamují nejen s fungováním organizace, ale i s řemeslnou podstatou klaunství, jeho společenskou funkcí a poselstvím, které klauni posílají dál – to je aplikovatelné v mnoha oborech lidské činnosti a ve zdravotnictví obzvlášť. Pojednávají například o komunikaci, vzdělávání nebo konkrétních programech organizace.

BcA. Lukáš Houdek

Zdravotní klaun, pedagog, lektor a kouč

Vystudoval katedru dokumentární tvorby pražské FAMU. Ve Zdravotním klaunovi působí od jeho založení v roce 2001, dnes mimo jiné jako kouč, lektor a člen uměleckého vedení.

Podílí se také na vzdělávání budoucích lékařů a sester na 2. a 3. lékařské fakultě Univerzity Karlovy v oblasti komunikace a humoru.

Klaunérii vyučoval i v Centru pro nový cirkus Cirqueon a jako pedagog tohoto oboru působí na katedře non-verbálního divadla pražské HAMU. Je součástí souboru klaunského divadla Squadra Sua.

MgA. Petr Jarčevský

Umělecký ředitel ZK, kouč, herec, režisér

Vystudoval divadelní fakultu JAMU v Brně. Je zakládajícím členem divadla Tramtárie v Olomouci, následně Buranteatr v Brně. Jako herec spolupracoval s divadly Moravské divadlo Olomouc, Slezské divadlo Opava, Národní divadlo Brno, Buranteatr, Sektor pro hosty atd.

Režirování se ujal např. v divadlech Buranteatr, Divadlo Bolka Polívky či v klaunských uskupeních Squadra Sua a Labil Bones.

Stál při samotném začátku vzniku organizace Zdravotní klaun, jejímž je nyní uměleckým ředitelem. Přednáší a organizuje klaunské dílny pro zdravotní klauny a veřejnost v celé České republice i v zahraničí.

O ORGANIZACI ZDRAVOTNÍ KLAUN

Zdravotní klaun je dobročinná organizace, která od roku 2001 pomáhá zejména dětským pacientům, ale i seniorům procházet procesem léčby s úsměvem. Posláním Zdravotního klauna je přinášet radost, dobrou náladu, a především naději na místa, kde se jich příliš nedostává. Jedná se především o dětské nemocniční pokoje, specializované ambulance, léčebny, stacionáře i domácnosti pečující o těžce nemocné děti. V České republice působí 93 profesionálních Zdravotních klaunů, kteří pravidelně navštěvují 63 nemocnic, 10 domovů pro seniory a 1 hospic.

Pro malé pacienty mají klauni připravené jak programy určené do nemocnic, například **Ambulance** nebo **NOS!** (Na Operační Sál!), tak i takové, kdy klauni chodí za dětmi do jejich domácího prostředí. V době první

karantény představili **Virtuální klauniády**, při kterých se děti mohou s klauny spojit odkudkoli chtějí, stačí jim pouze online připojení. Pro seniory je určen program **Humor pro dříve narozené**, při němž klauni seniorům pomáhají, aby se jim vrátily hezké vzpomínky z dob jejich aktivního života.

Kromě pravidelných klauniád a dalších programů pro děti a dospělé se organizace Zdravotní klaun podílí na vzdělávání zdravotnického personálu, stávajícího i budoucího. Pomáhají jim lépe uchopit komunikaci s rodiči a dětmi a ukázat jim, že humor a radost mohou mít zásadní vliv na zdravotní stav jejich pacientů.

Všechny texty vznikly pro odborný časopis Medical Tribune, který je uveřejnil během roku 2022.

**MEDICAL
TRIBUNE**

OBSAH

Zdravotní... klaun?

Klaunů je celá řada, od těch veselých až po hororové. Jak se od nich ale liší Zdravotní klaun a jaké je jeho poslání? O tom, jak lze spojit něco zdánlivě nespojitelného – klauny a nemocniční prostředí.

5

Komunikace není jenom řeč

Komunikace mezi klauny, dětmi a jejich rodiči je specifickou disciplínou k diskuzi. Význam neverbální komunikace a hravého a otevřeného přístupu ke komunikaci jako nezbytných předpokladů dorozumění.

6

Úspěšní v neúspěchu?

Mezi klauny a doktory je jeden základní rozdíl – každý z nich pracuje jinak se slovem problém. Zdravotnické prostředí se snaží problémy odstraňovat. Jaký přístup ale mají klauni?

8

Nahoře jako dole?

Hierarchie je ve společnosti takovým způsobem zažitá, že si často ani neuvědomujeme její přítomnost. Na některých místech se projevuje míň, jindy víc. Ve zdravotnictví jsou sociální vztahy jasně funkčně dané. Jak ale pracují klauni s hierarchií, autoritou a řádem?

9

Klauni v kravatách?

Zdravotní klauni nejsou nenápadní amatéři, naopak to jsou zkušení profesionálové s velkým množstvím znalostí a zkušeností, které si předávají mezi sebou. Neoblékají kravaty pouze ve chvíli, kdy mají svá představení v nemocnicích nebo hospicích. Součástí jejich práce je také účast na konferencích, kde se setkávají s řadou lidí, kteří usilují o totéž.

11

Vzdělávání klaunů ve zdravotnictví

Vzdělávání Zdravotních klaunů nikdy nekončí. Když už se někomu podaří projít náročným kurzem, čeká ho ještě dlouhá cesta. Následné zaměření zahrnuje pět oblastí – zdravotnictví, psychologie, komunikace, sociologie a také samotné klaunské řemeslo.

12

Zdravotní klaun a programy

Organizace Zdravotní klaun nabízí programy pro děti, dospělé i seniory. Proces přípravy jednotlivých programů zabere velké množství času, neboť každý z nich musí být přizpůsoben do nejmenšího detailu. Některé z programů klauni realizují přímo v nemocnicích, při jiných naopak navštěvují pacienty v jejich domácím prostředí. Stručně tyto programy představíme.

14

ZDRAVOTNÍ... KLAUN?

Není to dávno, co slovo klaun budilo spíš mrazení než úsměv. Klaun cirkusový, a z něj postupnou erozí se vyvinuvší „klaun hororový“, docela zastínili radostný a veskrze užitečný klaunský archetyp. Samostatnou, a ještě křehčí kapitolou pak bylo propojení klaunského a nemocničního světa v podobě klauna zdravotního (a jeho předchůdce klauna divadelního), k němuž se dostaneme za okamžik. Přesto se oba tyto husarské kousky – tedy rehabilitace klaunského principu jako celku a jeho smysluplná integrace do zdravotnického provozu – podařily. Pozornost věnujeme především druhému z nich.

Zdravotního klauna (také v angličtině se postupným vývojem ustálil pojem healthcare clown, v současnosti preferovaný před variantami hospital clown či clowndoctor) u nás nejmódněji zastupuje stejnojmenná organizace, založená před jedenadvaceti lety Američanem Garym Edwardsem. Gary se o tehdy ještě stále neobvyklou symbiózu klaunství a zdravotní péče pokoušel už ve Spojených státech, organizaci na pevných základech ale založil až u nás (a pokračoval dál, mimo jiné na Slovensko či do Polska). Princip zdravé či veselé mysli, která má být půlkou zdraví, ovšem samozřejmě není nový – objevuje se namátkou třeba v tomto starozákonním přísloví: Radostné srdce – nejlepší lék, ztrápený duch je kostižer.

Zdravotní klauni nenesí dlouhé boty, oranžové paruky, ani křiklavý make-up. Stejně jako se jejich cirkusovní předchůdci adaptovali na prostornou

a hlučnou manéž s početným diváctvem, přizpůsobili jsme se i my – naši „manéží“ je ulička mezi postelemi, naše „publikum“ často tvoří jedno malé dítě. Pro ukřičený kostým či hlasový projev tu nezbyvá ani trochu místa. Volíme uměřenost, aniž přestáváme být klauny. Ale abychom to nezamluvili: jak spolu souvisejí klaun a nemocnice?

**I krátký čas věnovaný
otevřené a hravé
komunikaci dává
druhému pocit většího
sebevědomí a
motivace stát se aktivním
účastníkem péče o sebe
sama i o druhé.**

K symbolickému i faktickému prolnutí obou světů došlo někdy v polovině 80. let 20. století. Tehdy Michael Christensen, pozdější zakladatel vůbec první zdravotně-klaunské or-

ganizace Big Apple Clown Care Unit, navštívil nemocnici, kde se léčil jeho bratr. Od něj dostal jako dárek doktorskou brašnu a bez většího přemýšlení k tomu oblékl bílý plášť. Mám pocit, že tehdy muselo být slyšet, jak chybějící dílek skládačky docvakl na místo. Nebyla to ničivá invaze cirkusu do řádně a přísně strukturovaného světa zdravotní péče – bylo to vzájemné laskavé přijetí. Většina klaunů v nemocnicích si od té doby s přiznanou nadsázkou vypůjčuje identitu zdravotnického personálu. Možná vás napadne, že to zavání výsměchem, ale stačí se podívat pod povrch a narazíte na něco úplně jiného – na úctu, respekt a společný cíl, jímž je pacient, jeho pohodlí a prospěch.

Všichni jsme slyšeli o syndromu bílého pláště, přesně toho, který oblékají jak lékaři, tak Zdravotní klauni (ti ho mají označený logem, aby nedošlo k záměně, kdyby snad někdo přehlédl

ZDRAVOTNÍ... KLAUN?

další výrazný atribut – klaunský nos). Stejnokroj tak náhle ztrácí něco ze své jednoznačnosti. Nemocnice mají v názvu zakleto (opět nic nového), že se sem chodí s problémy a potížemi. Úroveň stresu bývá větší než v okolním „mocném“ světě, rozhodnutí i nerozhodnost mají citelnější dopad. Lékaři jsou odborníci na řešení problémů, klauni jsou odborníci na problémy jako takové – často se o nich říká, že jedině, v čem kdy uspějí, je neúspěch. To ovšem vyžaduje značné úsilí, pílí a, proč si to nepřiznat, umění.

Místo, aby klauni přinášeli do nemocnic krátkodobé rozptýlení v podobě „přivedení na jiné myšlenky“, přivádějí

přítomné k myšlenkám už existujícím, ovšem – a zde je ten důležitý rozdíl – odjinud. Dokážeme-li se zasmát vlastnímu problému, vlastní nejistotě a strážni, získáváme důležitou taktickou výhodu a síly k boji, který nás čeká. Napětí, jež bývá v nemocnici často cítit ve vzduchu, může sjet do země po hromosvodu, který mu byl ukut na míru.

Co je bez chvění, není pevné, píše Vladimír Holan, a mistr pantomimy Étienne Decroux nabádá, že nejdůležitější pro mima je naučit se nehýbat. V každém oboru a v každé činnosti tedy jako by existovala na opačném pólu jejich hlavního urč-

ení jakási slepá skvrna, která, není-li ohmatána a pojmenována, může snadno působit problémy tam, kde bychom je čekali nejmiň. Zdravotní klauni pomáhají svou „odborností na potíže“ podobným problémům předcházet zhruba v sedmdesáti zdravotnických zařízeních po celé České republice už přes dvě dekády. Za tu dobu jsme si získali důvěru mnohých z vás – lékařů, sester, psychologek, ošetřovatelů, stejně jako mnoha tisíc individuálních dárců, kteří spolu s námi věří, že smích do nemocnice patří. Nejen smích dětí a jejich rodičů, ale samozřejmě i smích zdravotnického personálu. Ceníme si ho víc, než by se možná na první pohled zdálo.

KOMUNIKACE NENÍ JENOM ŘEČ

Často slýcháme někoho říkat, že Zdravotní klauni „krásně komunikují“. Poznává se to nejlíp podle toho, že hospitalizované děti, jejich rodiče, ale i zdravotnický personál na oplátku „krásně komunikují“ s nimi. Jsou tedy klauni mistry slova, která si dnes pod pojmem komunikace představujeme především? A pokud ne (klaun bývá trochu neprávem považován za odnož neverbálního divadla), jak tedy vůbec komunikují? A proč by to mělo být pro pacienty nebo zdravotnický personál vlastně důležité?

Odpověď na první otázku je jednoduchá, vysvětlení složitější. Klauni toho skutečně moc nenamluví a věcné informace nepředávají svému publiku skoro žádné. Ve zdravotnictví přitom

hraje předávání informací důležitou roli. Každý lékař či sestra potřebují jak od pacientů, tak od svých kolegů co nejpresnější údaje, co a jak se dělo, co a jak se dál dít má, a nemá. Klaun také

potřebuje k výkonu své práce faktické informace, většinou ale jen ty nejnütnější – případná omezení, handicap, mimořádné situace, s kterými se může v nemocničním pokoji setkat. To

KOMUNIKACE NENÍ JENOM ŘEČ

nejdůležitější se o pacientovi dozví až přímo u lůžka a často s minimálním využitím slov. Jsme tedy zpět u původní otázky: jak klaun se „svými“ pacienty komunikuje?

Vydejme se pro odpověď malou odbočkou. V psychologické literatuře se dočteme, že děti, kterým rodiče věnují ničím nerušený čas soustředěné společné hry, jsou později při této činnosti samostatnější, dokážou se víc spolehnout samy na sebe. Jednou z definic hry je přitom právě její zdánlivá neužitečnost – nepřináší nic, co by zajišťovalo obživu (pomineme-li svět divadla a sportu), její účel je nejasný, bývá vnímána právě jako „jenom“ hra. Víme také, že děti, pokud nespi nebo nejedí, nedělají prakticky nic jiného, než že si „jenom“ hrají. Uvozovky jsou tady na místě. Jedna z forem hry je otevřená komunikace, při které se dává najevo zájem a vstřícnost a která také nesleduje žádný jiný cíl než právě navázání kontaktu. Podstatná část této otevřené komunikace je neverbální – důležitý je oční kontakt, blízkost či vzdálenost, úroveň pohledu, uvědomění si vlastního těla a jeho specifického slovníku.

V epistemologii, tedy teorii poznání, se mluví o třech způsobech poznání či „zvědění“ – dozvědět se můžeme jednak co (tedy faktickou informaci, třeba že pacient trpí horečkami), dále jak (např. postup, jak pacientovi od

tohoto stavu ulevit). Poněkud výjimečnou kategorií ale je poznání někoho. Nestačí k němu totiž faktické informace, nestačí dokonce ani pasivní pozorování druhého člověka zprostředkovaně či na dálku. Nutné je oboustranné poznání, tedy ovlivnění (jakkoliv obtížně definovatelné) jednoho druhým. Nikoliv náhodou označuje komunikační věda první dvě kategorie komunikace jako transmisní, zatímco poslední jmenovaná získala trochu zavádějící pojmenování rituální.

Otevřená komunikace otevřít prostor humoru a smíchu.

Oklikou přes psychologii a filosofii jsme se dostali k objasnění záhady: zatímco zdravotnický personál dává logicky přednost komunikaci transmisní (co a jak), klauni se můžou zaměřovat na tzv. komunikaci rituální, kde je nejdůležitější ono vždy trochu proměnlivé kdo (a v něm, dodejme, implicitně ukryté proč). Tento způsob komunikace, ač sám o sobě také jednostranný, má hned několik přínosů – propůjčuje oběma stranám pocit důstojnosti a významu, není v žádném ohledu silový (výsledná rovnováha vzniká z postupně ustanovované kombinace potřeb obou stran), umožňuje nejen společné užitelné „vycházení“, ale také vzájemné obohacení.

A konečně je tento otevřený systém komunikace také bez všech infantilizujících konotací hravý, a otevírá tak nenásilně prostor humoru a smíchu, o jehož pozitivních účincích dnes není pochyb. Zdravotní klauni tedy do jisté míry vyplňují často nevyužitý, a přitom nesmírně důležitý komunikační prostor, který zdravotnický personál kvůli povaze i časové náročnosti své práce nemůže obsáhnout. Pomáhají tak jak příjemcům, tak vykonavatelům zdravotní péče vrátit do nemocničního provozu komunikaci neredukovanou na sociální role a jejich striktní naplňování (o rolích se ostatně víc rozeptáme v jednom z dalších článků).

Při seminářích, které vedeme na 2. a 3. lékařské fakultě Univerzity Karlovy, studenty potměšile, ale zároveň zcela pragmaticky nabádáme, aby si i v časové tísní při komunikaci s pacienty alespoň trochu času k vybudování tohoto vzájemného poznání a z něj vyplývající důvěry našli také. Připomeňme si: třeba i krátký čas věnovaný otevřené, a tím pádem hravé komunikaci sice nemusí přinášet okamžité zlepšení sledovaných parametrů, ale dává druhému (a vlastně i prvému, jaksi z podstaty věci) pocit většího sebevědomí, sebeúcty a motivace stát se aktivním účastníkem péče o sebe sama i o druhé. V takto nastavené atmosféře je pak i předávání stěžejních věcných informací mnohem efektivnější.

ÚSPĚŠNÍ V NEÚSPĚCHU?

V titulku dnešního zdravotně-klaunského exkurzu je zjevný paradox. Americký komik George Carlin ho formuloval takto: Když chci neuspět a uspěji, které z obou variant jsem vlastně dosáhl? Zbývá dodat, že klauni se označují za skutečně úspěšné právě a jen v neúspěchu, a zdánlivá neslučitelnost zdravotnického a klaunského pohledu na svět se před námi opět vyjeví v plné síle. Zatímco klauni problémy vítají a pracují s nimi jako se vzácnou surovinou, zdravotníci se snaží všechny chyby a ambivalence odstraňovat, napravovat nebo jim předcházet. Nemoc samotná se tak legitimně vnímá jako problém, jako překážka, jejíž eliminací lze systém navrátit k původnímu víc či míň „bezchybnému“ fungování. Klauni, ty zdravotníci nevyjímaje, jsou naproti tomu fascinovanými sběrateli problémů a rigorózními výzkumníky každé, byť sebebanálnější, komplikace, kterou nám svět staví do cesty. Fascinace tedy může být oběma světům společná, nakládání s problémem se ale výrazně liší.

Podle psychologa C. G. Junga není důležité dosáhnout v životě dokonalosti, ale celistvosti, úplnosti. Dokonalost je nejen nedostižná, ale je i nedefinovatelná, neuchopitelná. V dokonalosti se vytrácí bipolárnost, s ní poměrnost a s ní zase měřitelnost. Zdravotnictví zaměřené (a opět dodejme: pochopitelně) především na potření neduhu, na odstranění překážky, zákonitě odsouvá do pozadí významnou část našeho sebepojetí, našeho vnímání sebe sama jako integrální lidské bytosti. K této úplnosti totiž chyby, omyly, nedostatky a hranice našich momentálních schopností patří. Vzpomeňme si na děti, které se učí chodit – chyba, v jejich případě pád, je symptomem růstu, zkoušením variant pohybu, práce s těžištěm, tempem a rytmem – je projevem snahy o syntézu teprve postupně objevovaného

rozměru světa do nové rovnováhy. Chůze je přitom považována za natolik přirozený projev lidské existence, že od ní děti neodrazujeme, nesnažíme se je před ní uchránit, i když je tato fyzická dovednost statisticky možná zaplácena největším množstvím bolesti. Vzpřímené držení těla je pak osvědčením naší odvahy, ochoty snášet nepohodlí a dělat chybu za

Zachráni-li někdo na operačním sále díky svému chirurgickému umění život a cestou k vlastnímu pobavení zastaví nosem o skleněnou výplň dveří, jeho zásluhu to nijak neumenšuje – naopak, stává se v našich očích skutečně celistvou lidskou bytostí.

chybou, dokud se „nepoučíme“, tedy dokud nedosáhneme nové úrovně dovednosti a, dodejme, s ní spojených dalších potíží a nástrah. Proč tak obsáhlá apologie chyby a omylu pro čtenáře, jejichž obor chyby a omyly prakticky vylučuje, neboť můžou pro pacienta představovat obrovské riziko? Radí klauni z bohorovné pozice lékařům a sestřám, aby do své práce v rámci holistického přístupu reintegrovali chyby, a ohrožovali tak samu podstatu empiricky ověřených a detailně kodifikovaných léčebných postupů? Pochopitelně ne. Smyslem předchozích řádků je spíš ukázat na pozoruhodnou skutečnost, že sama snaha o maximální eliminaci chyb může nakonec nabýt podoby omylu, protože ztrácí ze zřetele podstatnou část přirozené a smysluplné lidské zkušenosti. Chyba, omyl, problém

ÚSPĚŠNÍ V NEÚSPĚCHU?

– pro každého z nás mají tato téměř synonymní slova jiné zabarvení, ale v podstatě se jedná o totéž: o střet mezi přáním či očekávaným výsledkem a skutečností, tedy vlastně o překvapení. Podobná je i definice gagu či humoru obecně: bezpečný střet dvou skutečností, které se ukážou být neslučitelné, proměna očekávání v „nic“, překvapivé vyústění domněle předvídatelného procesu.

Uvedme jeden jednoduchý příklad za všechny: u většiny dveří není zřejmé, otevírají-li se „sem“ nebo „tam“, přičemž výjimkou nejsou ani dveře, které, ač nás jasně vyzývají k „tlačení“, svou celkovou podobou a zasazením v rámu vybízejí k opaku, tedy k „tažení“. U takových dveří náhle přestává hrát rozhodující roli náš celkový kulturní rozhled, zcestovalost, vzdělání

či akademický titul, a všichni se ocitáme v bodě nula, kde se může téhož omylu se stejnou pravděpodobností dopustit předškolní dítě i věhlasný akademik. Pomiňme nyní, že spletený vědec bude pravděpodobně legračnější, protože důstojnost, která je v jeho případě ve hře, tu dětskou přesahuje. Důležité je, že náhle mezi lidmi vzniká rovnítka a všichni, aktér i případní přihlížející, jsou účastni čehosi univerzálně srozumitelného.

Stručně řečeno: zachránil-li nám někdo na operačním sále díky svému chirurgickému umění život a cestou domů k vlastnímu pobavení zastaví nosem o skleněnou výplň dveří, protože si v zamyšlení nevsíml, že jsou zavřené, jeho zásluhu to nijak neuменьšuje – naopak, stává se v našich očích skutečně celistvou lidskou

bytostí, schopnou adekvátně reagovat na velmi široké spektrum situací. A protože v nemocnicích je přeci jen užitečnější, když lékaři používají především svou lékařskou odbornost, tuto omylnou a zároveň velmi lidskou a nezbytnou „odvrácenou stranu“ jejich profesionality rádi (a neméně odborně) doplní klauni.

Nejnižším společným jmenovatelem lidí je tělo a všechna těla se učí metodou pokus/omyl, tedy v zásadě chybami. Tělo, které je neustále v pohybu, tedy tělo živé a hledající, je nuceno nacházet stále novou a novou rovnováhu. Klauni transponují svou komunikaci na tento obecně srozumitelný fyzický základ, který slouží jako ideální komplement k hierarchickému, strukturovanému a v jistém smyslu dokonalému světu nemocnice. ✕

NAHOŘE JAKO DOLE?

Hierarchie, tedy pořadí či posloupnost podle významu nebo hodnoty, je natolik běžnou součástí naší každodenní společenské zkušenosti, že ji často považujeme za jakousi nezpochybnitelnou danost. Některá prostředí jsou hierarchická míň, jiná víc – mezi ně patří právě nemocnice. Vznik hierarchií pochopitelně není samoučelný a organizační nadřazenost (a nadřízenost) úzce souvisí se zodpovědností. Jasná a přehledná hierarchie je jedním z důležitých předpokladů fungujícího zdravotnického systému. Sociální vztahy se zde definují primárně pragmaticky a funkčně. Dětské pacienty i jejich rodiny může ale takto vymezené prostředí vést k pocitu úzkosti a bezbrannosti.

Zdravotní klauni – a klauni obecně – existují v prostoru označovaném antropology jako prostor liminální (v sérii našich článků o tom už byla řeč). Je to prostor přecházení z jednoho stavu do druhého, a můžeme tak mluvit například o liminalitě čili „prahovosti“ lidského dospívání či zrání. Ale podobně jsou prahovým prostorem i nemocnice a jejich situovanost mezi nemocí a zdravím nebo rovnou mezi životem a smrtí. Na jedné straně tohoto potenciálně hrozivého prahu stojí zdravotnický personál, pro který je nemocnice prostředím důvěrně známým, racionálně a hierarchicky strukturovaným a v mnoha ohledech přizpůsobeným jeho profesním potřebám. Na druhé straně je pacient, v našem případě většinou dětský, pro něhož je nemocnice často hotovou džunglí nových významů, kontextů, životních strategií a vyhlídek, ve které je třeba se nikoliv bez komplikací zorientovat a adekvátně na ni reagovat.

Na které straně stojí Zdravotní klaun? Na obou. A právě v tom je jeho výhoda. Klaun v bílém lékařském plášti a s medicínskými atributy (za všechny jmenujme oblíbený fonendoskop) je na jednu stranu obyvatelem nemocničního světa, patří do něj. Po formální stránce jej lze vnímat jako součást personálu, součást „provozu“. Plášť a oslovení lékařským titulem mu

propůjčují zdání autority. Po adjektivu zdravotní ale přichází ještě podstatné jméno klaun. Klaun je bytost v mnoha ohledech podobná dítěti – nadaná všemi eventualitami lidské existence, ale zároveň nekomplikovaná, naivní, nechráněná před shakespearovskými kopanci a výsměchem. Hierarchicky tedy stojí na samém konci, možná dokonce do hierarchického srovnání vůbec nezasahuje.

Na které straně stojí Zdravotní klaun? Na obou.

Takový klaun je nejen dědicem římských saturnálií, ale také historického i současného karnevalu – okamžiku, kdy se navyklé pořádky na krátkou chvíli převrátí vzhůru nohama, kdy se svrchovaní vládci na chvíli stávají poddanými. Jde přitom o víc než jen krátkodobou úlevu od pocitu bezmoci či nevýznamnosti, jakési povyražení. Zdánlivě neochvějný systém se náhle ukáže i se svými slabými stránkami a stane se skutečnějším, obyvatelnějším. Děti se můžou na okamžik ocitnout v hierarchii péče o své vlastní zdraví opět na samotném vrcholku, a potvrdit si tak a osvědčit, že vše se děje především v jejich zájmu, tedy ze zájmu o ně.

NAHOŘE JAKO DOLE?

Na nedávné mezinárodní konferenci zdravotně-klaunských organizací v Den Haagu se nizozemský novinář zaměřený na vědu a autor popularizačních knih o neurologii Mark Mieras přiznal, že zdravotní klauni pro něj v minulosti nebyli nijak důležití. „Chvilkové rozptýlení“ a možnost na okamžik „zapomenout“ na situaci, v které se hospitalizované děti nacházejí, mu nepřišly jako dostatečné ospravedlnění přítomnosti klaunů v nemocnici. O jejich významu přestal pochybovat až ve chvíli, kdy pochopil, že jejich role daleko přesahuje jen letmý úsměv na tváři a momentální úlevu. Klauni, ty zdravotní nevyjímaje, pomáhají kontextualizovat naše životy právě v situacích, kdy se cítíme ohroženi, vyčleněni z běžných vazeb, podřízeni systému, kterému tak docela nerozumíme. V nemoci nám navracejí trochu ztracené moci, již si půjčují od těch, kteří ji v nemocnici prokazatelně vlastní a používají. Jednou z dohod, kterou klauni se světem uzavírají, přitom je, že jim v průběhu tohoto „mocenského transferu“ nic neuvízne za nehty, že si nic z té moci nenechají. Klaun obdařený mocí by totiž musel opustit liminální prostor, kde moc (jinými slovy postavení na společenském žebříčku) nehraje žádnou roli. To místo ostatně známe i z legend a pohádek – zlato se tu snadno promění v bláto, kamení nebo suché listí.

KLAUNI V KRAVATÁCH?

Když se řekne klaun, napadají různé lidi různé věci. Jedna z představ, kterou si s klauny ale asi spojuje málokdo, je kongres – klaunské symposium, konference, na které se tři dny scházejí představitelé různých zdravotně-klaunských organizací z celého světa k projevům, panelovým diskusím, praktickým dílnám, bezpočtu prezentací a, jak jinak, kuloárovým debatám. A přitom se něco takového skutečně děje, dokonce s jistou pravidelností. Původně dvouletá frekvence této události vzala za své vinou pandemie, a po Lisabonu a Vídni tak přišel nizozemský Den Haag s dvouletým zpožděním.

Klaunské debaty, pro někoho možná překvapivě, bývají věcné, prezentace jsou střízlivé, panelové diskuse inspirativní a jen občas se sálem rozezní hurónský smích víc než tři set klaunských (a klaunsko-administrativních) hrdel. Když říkám sál, myslím Fokkerův terminál, industriální budovu někdejší školy pro letecké inženýry, kde se letošní konference konala. Prostor bývalého hangáru, už dávno zbavený mohutných trupů letadel, doširoka rozepjatých křídel a vrtulí zvicích větrných mlýnů, vyplňovaly tentokrát od stropu zavěšené obrovské červené balóny připomínající klaunské nosy. Nic z toho pochopitelně nebránilo přítomným klaunům v rozletu. A nejen jim.

Kromě aktivních zdravotních klaunů, působících v nemocnicích od Skotska po Tchaj-wan, od Austrálie po Izrael, sedělo v publiku, v křesilkách pro diskutující a u kavárenských stolků ve foyer také množství ředitelů (uměleckých i výkonných), výzkumníků,

fundraiserů, několik filosofů, představitelů jiných typů neziskových organizací a samozřejmě zástupců zdravotnického sektoru – lékařů, sester, klinických psychologů.

Sdílení pozitivních zkušeností i překážek.

Z této pestré směsi je možná zřejmé, že mezinárodní komunita či hnutí zdravotních klaunů není zahleděné do sebe a neschází se proto, aby se jeho členové vzájemně plácali po zádech. Na konferenci se pochopitelně odehrává konkrétní sdílení pozitivních zkušeností i překážek a velkorysé předávání si nápadů na nové formáty či místa klaunských návštěv – zmiňme třeba pomoc izraelských zdravotních klaunů při vyšetření dětí, u kterých existuje podezření, že byly pohlavně zneužity, nebo náš projekt speciálních muzikoterapeuticky za-

měřených návštěv u dětí z jednotky následné intenzivní péče. Zároveň ale hledají jednotlivé zdravotně-klaunské skupiny i jejich zastřešující organizace (například naše domovské Red Noses International nebo European Federation of Healthcare Clown Organisations, ale také na podobném principu vybudovaná North American Federation of Healthcare Clown Organizations a další) návaznosti mezi svým oborem a dalšími současnými trendy v uvažování o naplněném a smysluplném životě, ve kterém se sice utrpení nelze vyhnout, ale můžeme k němu nepřispívat a trpícím aktivně pomáhat.

První, kdo nám v tomto „usilování o souvislosti“ pravděpodobně přirozeně vytane na mysl, je Světová zdravotnická organizace. Zástupce WHO Christopher Bailey byl na konferenci přítomen, svým příspěvkem ji zahajoval a na společném setkání se domlouvaly první a velmi slibné kroky k užší spolupráci mezi Zdravotními klauny,

KLAUNI V KRAVATÁCH?

jakožto profesí na pomezí mezi uměním a zdravotnictvím, a touto organizací. Připomeňme, že WHO definuje zdraví jako „stav kompletní fyzické, duševní a sociální pohody, a nikoliv pouhé nepřítomnosti nemoci či vady“. Usilujeme tak společně o něco, co přesahuje relativně úzké vymezení choroby a jejího odstranění, zpomalení či tělesné úlevy od ní.

V Haagu se tedy na konferenci HCIM

nesetkali nadšení amatéři, kteří teprve hledají definici svého oboru a jeho náplně a s radostí se dělí o své první úspěchy. Bylo to setkání sebevědomého a zralého odborného odvětví, které nepochybuje o svém opakovaně měřeném a zkoumaném přínosu okolí a hospitalizovaným dětem především. Jeho zájmem přestává být bojovat o místo na světle a přesvědčovat ostatní o smysluplnosti svého počí-

nání a spíš se soustředí na prohlubování a rozšiřování pozitivního dopadu své práce a zároveň hledá myšlenkové i praktické průniky s dalšími obory, které jinými prostředky usilují o totéž. Vždy jde přitom o člověka, jeho důstojnost, svobodu a radost ze života ve světě, který není bez problémů a konfliktů, ale ve kterém lze konflikty a problémy pojmenovávat a řešit.

VZDĚLÁVÁNÍ KLAUNŮ VE ZDRAVOTNICTVÍ

Někteří čtenáři si možná všimli, že se v článcích o Zdravotních klaunech a jejich roli v systému zdravotní péče často vracíme k jednomu tématu: zásadnímu rozdílu mezi tím, jak jsme si zvykli klauna v našem kulturním kontextu vnímat, a mnohem hlubší skutečností. Klaun s hypertrofovanými sekundárními znaky (namalovaný úsměv, křiklavost barev a ukřičenost projevu, nahrazení empatie plošně pojímaným „veselím“) zůstává sice platným ikonickým symbolem, ale v reálném životě se mu většinou raději vyhýbáme.

Klaun zdravotní (v případě naší organizace s velkým Z) nicméně úspěšně vykonal evoluční skok z cirkusu přes divadlo do zařízení pro zdravotní a sociální péči. Výše zmíněné charakteristiky cestou pozbyl, zachoval si ale podstatný základ – cit pro hu i její ambivalenci, schopnost vykřesávat radost z konfliktních a pro-

blematických konstelací, paradoxní posilování vážnosti a smyslu jejich zpochybňováním. Zůstala také nejmenší maska na světě: klaunský nos. Zároveň se samozřejmě musel tento klaun také dobře zorientovat v novém prostředí – pochopit jeho zákonitosti a najít v něm své přesné místo.

Část z těchto dovedností přičítáme přirozenému nadání a naučit se nedají – už výběr budoucích Zdravotních klaunů je tedy práce zodpovědná a sleduje nejrůznější kritéria od řemeslně hereckých schopností po dovednost rychlého čtení člověka a situace, od citu pro dramaturgii, gradaci a načasování gagu po schop-

VZDĚLÁVÁNÍ KLAUNŮ VE ZDRAVOTNICTVÍ

nost kdykoliv ustoupit od původního plánu a hledat jiný, pokud si to žádá náhlá změna situace. Kromě toho je ale samozřejmě třeba osvojit si další vědomosti, včetně teoretických, a Zdravotní klauni si víc než za dvacet let existence vytvořili komplexní systém vzdělávání, který připravuje nové kolegy k práci v nemocnicích a provádí je po jejich tajích i nástrahách.

Vše tedy začíná konkurzem (i do našeho slovníku se postupně vkrádá slovo casting, ale hledání nových Zdravotních klaunů má daleko k obsazování rolí – nachází totiž v každém jeho roli vlastní a neopakovatelnou). Většina umělců, které na konkurz na základě životopisu a motivačního dopisu pozveme, má za sebou studia na vysoké škole (často múzického nebo humanitního zaměření) a také praktickou zkušenost s hereckou, pedagogickou či v některých případech sociální prací. Konkurz je tříkolový a má podobu klaunské dílny (o tom, jak taková „klaunská dílna“ vypadá, možná někdy později). Na jeho konci zůstává pár zocelených jedinců, kteří často mají pocit, že s klaunskou prací přičichli něčemu naprosto jedinečnému, co nebudou chtít nikdy opustit (autor byl na začátku milénia jedním z nich a jeho fascinace trvá).

Tito motivovaní a – náhlou konfrontací s problémem jako darem, s vlastní naivitou a bezelstností, s mezemi inteligence a činoherního přístupu – maličko dezorientovaní mladí klauni se následně obrazně řečeno usadí do školních lavic, kde se jejich vnímání tohoto nového horizontu ustálí, aniž by zevšednělo. Během pěti let získá-

vají postupně kromě praxe v nemocnicích a pečovatelských zařízeních také vzdělání v pěti hlavních oblastech našeho zájmu: vedle zdravotnictví k nim patří ještě psychologie, komunikace, sociologie a samozřejmě samotné klaunské řemeslo.

V oblasti zdravotnictví je hlavním cílem zdravotně klaunského vzdělávání pochopit strukturu nemocniční péče a role všech úrovní zdravotnického personálu. Chápat musíme také základní lékařskou terminologii a diagnózy, smysl a průběh různých vyšetření a zákroků, specifika některých chronických onemocnění, vedlejší účinky anestetik atd. Vzděláváme se také v symptomech chorob postihujících starší populaci a celou jednou specifickou oblastí je i pro nás dětská psychiatrie. Přednášejícími v této části jsou většinou zdravotní sestry a lékaři různých odborností.

V psychologii se kromě její vývojové části zaměřujeme také na psychologické aspekty onemocnění a hospitalizace u dětí i u rodičů a konečně i na psychologii a humor – jejich propojení a chápání humoru a smíchu z vědeckého hlediska. Sociologická část našeho vzdělávání se mimo jiné zabývá společenskými a institucionálními strukturami či kulturními paradigmaty (včetně sociálních, genderových, rasových či náboženských). Komunikace je pochopitelně v našem oboru naprosto klíčová a věnujeme se jí na různých úrovních. Víc se o ní můžete dočíst i v jednom z předchozích článků tohoto seriálu. Součástí studijního úvodu je také podrobné vysvětlení etických principů naší práce (vtěle-

ných do závazného etického kodexu) a podrobně vypracovaných principů tzv. safeguardingu. Celé vzdělávání bylo vytvořeno v rámci mezinárodní spolupráce jedenácti zdravotně klaunských organizací a reviduje ho mezinárodní pracovní skupina.

Před všemi těmito teoretickými přednáškami během nich a po nich se konají také mezinárodní a národní klaunské dílny. Část z nich je povinná. Nabídka dílen nikdy nekončí a věnuje se různým tématům jak primárně řemeslným, tak řemeslným v kombinaci s rozmanitými programy a typy zdravotnických zařízení. Práce našich kolegů také průběžně sledují, podporují a koučují i přímo v terénu zkušených klaunů. A když je řeč o zkušených klaunech, i pro ně máme možnost dalšího vzdělávání, tzv. Akademii. Nadějní kolegové, kteří absolvovali povinný výše popsaný vzdělávací základ, se můžou stát odborníky například na vzdělávání zdravotníků (že Zdravotní klauni nejen získávají vědomosti od medicínských odborníků, ale na oplátku jim také na lékařských fakultách předávají něco z těch svých, už byla řeč), na koučingy, na výuku technik klaunského hraní... Seznam se bude dál rozšiřovat.

Tento popis propracovaného vzdělávacího systému snad poslouží jako další z řady důkazů, že Zdravotní klauni nejsou nadšení amatéři – jsou to nadšení profesionálové. Příště si řekneme víc o různých programech, které Zdravotní klauni nabízejí různým cílovým skupinám v institucionální péči i jinde.

ZDRAVOTNÍ KLAUN A PROGRAMY

Náš seriál o Zdravotních klaunech se tímto článkem uzavírá. Namísto ohlédnutí za všemi tématy a připomenutí, čím vším Zdravotní klauni jsou (i když se to na první pohled nezdá), a nejsou (navzdory předsudkům o nich obecně), nabízíme jiné shrnutí. Ač jsme se několikrát zmínili, že klaun představuje jakýsi univerzální princip, svou práci a programy pečlivě strukturuje, aby odpovídaly specifickým potřebám a požadavkům různých diagnóz, oddělení, a pochopitelně především dětí. Nepovažujeme humor a smích za obecně aplikovatelnou panaceu – i my opatrně rozlišujeme a dávkuje, i když to tak vzhledem k povaze naší práce nemusí vždycky vypadat.

Následující text bude tedy o pestré nabídce klaunských programů, určených různým cílovým skupinám. U zrodu organizace stál program, který dodnes tvoří největší část naší práce – návštěvy na dětských lůžkových odděleních. Do 63 nemocnic pravidelně (většinou jednou týdně) míří klaunská dvojice, která po pokojích navštívuje všechny přítomné děti, u nichž zdravotnický personál indikuje návštěvu jako vhodnou. Tato návštěva je z našich programů zacílena nejobecněji, zároveň ale platí, že v každém pokoji a u každého dítěte postupují klauni v souladu s jeho naladěním a potřebami, tedy maximálně empaticky.

Postupně, během víc než dvaceti let existence Zdravotních klaunů, jsme začali vyhledávat jak nové příjemce návštěv (např. seniory v pečovatelských zařízeních a léčebnách, děti s kombinovanými handicapem ve stacionářích), tak nové formáty, které

by líp a přesněji vycházely vstříc potřebám pacientů i zdravotníků. Tak se postupně zrodily programy NOS!, Cirkus Paciento, Dítě, Kutálka, Přezůvky, návštěvy v ambulancích a na pohotovostech, speciální podoba klauniád pro dětské psychiatrie...

NOS (zkratka slov na operační sál) je návštěva jednoho klauna (připomeňme: u pravidelných návštěv jsou klauni dva) na chirurgickém oddělení. Klaun provází děti od brzkého rána – někdy je na oddělení rovnou vítá – až na práh operačního sálu. Program úspěšně uskutečňujeme v sedmi nemocnicích, včetně velkých fakultních (Praha-Motol, Dětská nemocnice Brno, Ostrava-Poruba, Hradec Králové...) a pomáhá snižovat stres dětí, rodičů i personálu, spojený s osobním nepohodlím pacientů (hlad a žízeň), blížícím se zákrokem i jistou nevyzpytatelností operačního programu. Naším dlouhodobým cílem je doprovázet děti skutečně až na sa-

motný operační sál, jak se to už řadu let daří kolegům například v Dánsku či v Izraeli. Tento program byl v uplynulých letech předmětem výzkumu, na kterém s námi spolupracovaly FN v Praze-Motole a Vídeňská univerzita a jehož povzbudivé výsledky publikoval recenzovaný časopis *Frontiers in Public Health*.

**U každého dítěte
postupují klauni
v souladu s jeho
naladěním a potřebami,
tedy maximálně
empaticky.**

Program Cirkus Paciento jako by vyvracel naše ujišťování, že se nesnažíme dělat z nemocnic cirkus, ale i tentokrát je všechno trochu jinak. Týdenní „cirkusový“ program se většinou odehrává v psychiatrických léčebnách, kde pacienti nemívají fyzická omeze-

Z D R A V O T N Í K L A U N A P R O G R A M Y

ni, nebo v rehabilitačních zařízeních, kde děti, byť s různými handicapy, nejsou podřízeny přísnému léčebnému programu. Onkologická oddělení Dětské nemocnice v Brně nebo FN v Olomouci nicméně dokazují, že „cirkus“ se dá dělat i tam. Cíl je prostý: děti ve spolupráci s klauny několik dní připravují závěrečné představení, jehož tématem je právě cirkus. Učí se, samozřejmě s ohledem na svá omezení, která se ale někdy proměňují v netušené možnosti, různým cirkusovým dovednostem a na konci stojí hotové představení – děti se na okamžik stávají hybateli dění na oddělení a zdravotníci, kteří o ně pečují, můžou spočinout, ocenit um svých pacientů a často na ně také díky této zkušenosti získat docela nový pohled.

Dalších programů už se stihneme dotknout jenom po povrchu. U Dítěte má klaun roli průvodce pacienta nastupujícího či už podstupujícího dlouhodobou hospitalizaci – jeden klaun navštěvuje totéž dítě cíleně, průběžně a intenzivně. Program se

osvědčil např. i u dětí dojíždějících do nemocnice na ozařování. Kutálka je jediný z našich programů, který má podobu nazkoušeného představení. Je určena malým skupinám dětí s kombinovanými handicapy, s nimiž komunikuje pomocí zpěvu, hudby, klaunské hry a jemných taktilních vjemů, nesených jednoduchým příběhem. Přezůvky (celým názvem Přezůvky máme) jsou označením domácích návštěv u dětí v dlouhodobé nebo paliativní domácí péči.

V poslední době jsme nabídku programu rozšířili i na děti v rodinách, kde umírá některý z rodičů. Přítomností klaunů odlehčujeme také často vypjatou atmosféru v čekárnách nemocničních ambulancí či na pohotovostech. Specifickou podobu postupem času získaly návštěvy na dětských psychiatriích a jiné jsou pochopitelně i návštěvy v zařízeních pro seniory. I sem chodíme jako klauni s červenýmnosem, ovšem kostýmy a styl zohledňují potřeby starších generací.

Covid a s ním spojené uzávěry oddělení nás přiměly improvizovat a vykročit do virtuálního prostoru, kde by se klaun na první pohled mohl zdát bezmocný. Přesto si děti užívaly online virtuální klauniády se speciálně školenými kolegy a pro seniory jsme připravili Rádio Klaun – předtočené pořady rozhlasového či podcastového typu, které jsme do pečovatelských zařízení doručovali na paměťových nosičích.

Zde výčet, který ani tak není vyčerpávající, prozatím končí. Už teď ale uvažujeme o nových formátech programů a zároveň konzultujeme s lékaři, sestrami a psychology další možnosti bližší spolupráce. Končí také seriál nabízející nahlédnutí do práce Zdravotních klaunů. Jeho cílem bylo nejen podat obecnou zprávu, ale také ujistit medicínskou obec, že svou radostnou práci bereme vážně a že nám v posledku jde o totéž: o prospěch a kvalitu života pacientů, jejich rodin, a konečně i samotného zdravotnického personálu. ❌

ZDRAVOTNÍ KLAUN 2022

Jednotlivé texty tohoto sborníku vznikly
pro odborný časopis **Medical Tribune**.

Grafická úprava: Eternia

Kontakt: usmev@zdravotniklaun.cz

Praha 2022

Zdravotní klaun online:

FB: [/zdravotniklaun](#)

YT: [/zdravotniklaunvideo](#)

IG: [#zdravotniklaun](#)

LI: [#zdravotniklaun](#)

www.zdravotniklaun.cz